

El foc i la cendra. Dones creadores i tràgiques, Antoni Gómez

Onada Edicions, 2023, 255 pp.

ISBN: 978-84-19606-45-7

L'escriptor i periodista saguntí Antoni Gómez ha confegit un assaig literari en què aborda la figura de catorze dones europees i americanes del segle XX marcades pel «foc» i la «cendra», això és, per la passió artística i la destrucció vital o, vist d'una altra manera, tocades pel geni i condemnades a la tenebra. La cendra, però, és també l'empremta del foc de la creació i, doncs, el testimoni d'un art perdurable en el temps i en la memòria. Així ho reflecteix l'epígraf escollit per encapçalar el llibre, de l'escriptora russa Marina Tsvetàieva: «I les meues cendres seran més calentes que la vida d'ells».

Ressorgeixen, en el llibre, les vides de catorze dones que han estat «creadores» en circumstàncies vitals que poden considerar-se «tràgiques» —díficils, lamentables, tristes—. La immensa majoria d'aquestes tragèdies vitals o, si més no, aquelles en què l'autor posa l'èmfasi, tenen un causant directe: el patriarcat sistemàtic i sistèmic, sustentat en engranatges molt complexos que afavoreixen i perpetuen la injustícia i la subordinació d'un «elles» a un «ells». És precisament en aquesta intersecció entre patriarcat i tragèdia on cal situar-se per llegir aquest llibre de ritme àgil, perquè, malgrat les situacions particulars de cada cas, les diferents biografies estan travessades per l'obligació d'assumir uns rols socials que topen de front amb el desig personal d'independència i llibertat creativa. Com a mostra i, sobretot, destaquen els treballs de reproducció, de criança i de cures, que inevitablement ens fan pensar en la «riquesa invisible de les cures» de què parla M. Àngeles Durán i que accentuen la precarietat i la vulnerabilitat de moltes d'aquestes vides.

Fet i fet, les catorze protagonistes del llibre «creen» malgrat el patriarcat, malgrat circumstàncies «tràgiques» en l'àmbit privat (familiar) i públic (polític o social). A cadascuna Antoni Gómez els hi dedica un capítol. Elles són, per ordre d'aparició: Marina Tsvetàieva, Camille Claudel, Simone Weil, Emma Reyes, Elizabeth Smart, Rita Hayworth, Lucia Joyce, Charlotte Salomon, Ingeborg Bachmann, Lucia Berlin, Nina Simone, Susan Sontag, Janis Joplin i Amy Winehouse. La tria de noms respon a un interès personal, subjectiu, de l'autor per les seues trajectòries vitals i artístiques. Gómez relata les seues vides amb un afany divulgatiu: qui van ser, per què van destacar, què amagaven rere la imatge pública, per què el sofriment els va abocar a les addiccions o al suïcidi... La doble faceta de periodista i literat (poeta, especialment) es fa patent en l'elaboració dels capítols, escrits des del respecte per les biografies i el rigor periodístic i, alhora, bastits amb una clara voluntat literària. Darrere de

cada text és possible endevinar una quantitat ingent de lectures i de documentació que l'autor dissimula hàbilment (per tal d'aconseguir una fluïdesa narrativa) i, també, honestament (ja que sovint hi trobem a peu de pàgina referències a les fonts en què es basa). Al costat de l'objectivitat en el tractament de la informació pròpia del periodista, hi ha la subjectivitat natural de qui escriu, pròpia de la literatura. Un dels recursos estilístics més cridaners emprats per Gómez és la segona persona del singular, a partir de la qual estableix una mena de conversa fictícia, una comunicació imaginada, amb la protagonista de cada capítol, a qui sovint adreça preguntes i, fins i tot, lloances, entre les quals destaca ara i adés la «valentia».

De totes les biografies, es poden extraure molts punts de contacte i, també, aspectes interessants, desconeguts o curiosos a ulls dels lectors i lectores. Algunes de les creadores s'aboquen a l'escriptura —o a l'art, en general— com a refugi, en la línia d'allò que enuncia Cesare Pavese un 10 de novembre de 1938 a *L'ofici de viure*: «La literatura és una defensa contra les ofenses de la vida». Moltes de les seues vides es troben travessades per històries d'amor tràgiques i turbulentes, amb diversos matrimonis, aventures amb amants, infidelitats i enganys, promeses incomplides o casaments molt precoços i posteriors divorcis. Moltes es veuen sotmeses a la manipulació emocional, abocades a l'abandó amb fills al càrrec. Tot plegat, recorda a la reflexió de l'activista feminista Kate Millett, «l'amor és l'opi de les dones», de què s'ha servit manifestament Carme Riera a *La veu de la sirena* (2015) per reescriure el clàssic de la sirena des d'un punt de vista feminista.

Un altre aspecte que connecta moltes biografies és el fet d'haver viscut una infantesa o una adolescència infeliç, a causa de les desatencions emocionals maternes o paternes (com és el cas de Nina Simone), l'abús patern (el cas de Rita Hayworth), l'orfenesa (com l'artista colombiana Emma Reyes), la desestructuració familiar (per exemple, en Susan Sontag o Lucia Berlin) o els complexos físics (Janis Joplin). Sense submergir-nos en aquest aspecte, que implicaria entrar en matèria de la psicoanàlisi, és possible aproximar-nos-hi gràcies a un assaig brillant de Raimon Riera, *L'herència emocional* (2019), sobre com durant la infantesa adquirim dels nostres pares i del nostre entorn les respostes emocionals, escrit també en un to divulgatiu.

Un altre punt en comú de les vides de les protagonistes que crida l'atenció és que moltes d'elles moren relativament joves, ja siga per l'alcoholisme o la drogoaddicció, o per la malaltia o el sofriment (que està molt lligat a la malaltia) no solament personal, sinó també polític, com es pot veure en els casos d'Ingeborg Bachmann o Charlotte Salomon i el nazisme, o en el cas de Nina Simone i el racisme. Particularment prematura i corprenedora és la mort de Simone Weil, que, com bé mostra Gómez, va arrossegar com una culpa el fet d'haver nascut

al si d'una família burgesa i va dedicar la seua curta existència —va morir a la trentena de tuberculosi— a entendre les causes de l'opressió de la classe treballadora. Weil és un símbol de defensa i pràctica de la llibertat de pensaments que ha resultat intolerable per a molts.

Caldria encara ressenyar dos aspectes més que resulten particularment destacables. El primer d'ells, i que connecta de nou la vida de les biografiades, és l'explotació que moltes d'elles van patir per part de mestres, mentors o mànagers (tots en masculí), que controlaven i intervenien en les seues carreres artístiques, sotmeses a una exigència o autoexigència asfixiant. Amy Winehouse n'és una mostra evident. Gómez deixa entreveure com la cantant no va poder suportar l'assetjament constant de la premsa i la pressió per respondre a les expectatives generades. Unes altres vegades, si no eren directament explotades, sí que van haver de fer front al menyspreu públic. De Camille Claudel, per exemple, es deia que, darrere de la seua obra estava l'escultor i també amant Rodin. És ben sabut que aquest no és un cas puntual, sinó, més aviat, un fenomen constant al llarg de la història. Tant és així que recentment el neologisme «criptogínia», que fa referència a l'ocultació històrica de referents femenins, ha estat incorporat al *Diccionari Normatiu Valencià*. També ve al cas, en aquest punt, l'assaig *Com destruir l'escriptura de dones* (Raig Verd, 2022 [1983]), de Joanna Russ, un assaig que aborda totes aquestes manifestacions de menyspreu cap a l'obra de dones, tan suades per la història: no ho va escriure ella, ho va escriure però no ho hauria d'haver fet, ho va escriure però la van ajudar, ho va escriure però fixa't quines coses va escriure...

El darrer element comú que sura gairebé al llarg de tot el llibre és el de la malaltia psíquica. No ens ha d'estranyar si pensem que, com relata l'escriptora Rosa Montero a *El peligro de estar cuerda* (Seix Barral, 2022), la psiquiatra Nancy Andreasen va demostrar en un estudi que les persones creatives tenen quatre vegades més possibilitats de patir una trastorn bipolar i tres vegades més de patir depressions que la gent que no és creativa. Aquest és un fil del qual l'assaig de Gómez podria haver estirat una mica més. Durant la lectura, descobrim com algunes de les protagonistes ingressen (o són ingressades) en allò que al llibre s'anomena sovint «manicomis» —un terme que participa de la lògica de l'estigma i de l'exclusió social, ja que són centres d'internament marginals per definició, tal com sovint ho ha expressat el psiquiatra valencià Cándido Polo—. Altres dones són internades en centres de rehabilitació de les addiccions en què cauen per combatre la tristesa. El que sí que desmunten en aquest punt les biografies és el tòpic que algunes de les protagonistes no volien recuperar-se'n: les seues vides, de fet, són també lluites per alliberar-se'n.

Gómez fa una aposta valenta i ambiciosa per relatar la vida d'aquestes catorze creadores i sorteja molt bé el risc de caure en informacions massa conegudes o estereotípiques. L'empatia de l'autor envers la vulnerabilitat és, sens dubte, el fil invisible que relliga totes les històries i que condueix als lectors i lectores cap a la reflexió. Al cap i a la fi, una de les moltes conclusions a què arribem després de la lectura d'*El foc i la cendra* és que l'art és inseparable de la vida i, per tant, una expressió més de com vivim i sentim. L'obra de les biografades demostra que totes elles «creen», sovint de manera involuntària o no explícita, a l'ombra d'unes velles estructures patriarcals, des de la particular situació de ser dones. Elles creen des de la voluntat de voler «dir» en un context que només permetia que foren parlades. Malgrat que cap d'elles viu, Gómez fa renàixer les seues veus de les cendres en un exercici literari tan arriscat com reeixit.

Mireia Ferrando Simón

Universitat de València

ferrandomireia@gmail.com

Rebut el 18 d'abril de 2024

Acceptat el 22 d'abril de 2024